ISSN-2278-5655

AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

Volume–XIV, Issues– I Jan – Feb, 2025

OPEN ACCESS Original Research Article

महिला सबलीकरण व महिलांची सद्य:स्थिती

* सचिन दिनकर खिल्लारे व ** प्रा. डॉ. रामनाथ बाबुराव सांगुळे

* डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, छ. संभाजीनगर.

** अंकुशराव टोपे महाविद्यालय, जालना

प्रस्तावना:

आजचा आधुनिक काळामध्ये महिला सबलीकरण हा विशेष चर्चेचा विषय आहे. आपल्या आदीग्रंथमध्ये स्त्रियांचे महत्त्व लक्षात घेऊन सांगण्यात आले आहे की,"यत्र नार्यस्तु पूज्येन्ते रमन्ते तत्र देवता" अर्थात जिथे स्त्रियांची पूजा केली जाते, तिथे देवता वास करतात. पण गंमत पहा स्त्रियांमध्ये इतकी शक्ती असूनही तिच्या सबलीकरणाची नितांत गरज आहे. स्त्रियांचे आर्थिक सबलीकरण म्हणजेच त्यांचे आर्थिक निर्णय, उत्पन्न, मालमत्ता आणि इतरगोष्टींची उपलब्धता या सुविधा मिळवूनच त्या त्यांचा सामाजिक स्तर उंचावू शकतात. परंतु महिलांचे सबलीकरण म्हणजेच केवळ आर्थिक सक्षमीकरण नसून त्यांचे सामाजिक, सांस्कृतिक, मानसिक सक्षमीकरण झाले पाहिजे. भारतात महिलांचे सबलीकरण करण्यासाठी सर्वप्रथम त्या राक्षसी विचारांना मारणे आवश्यक आहे जे समाजातील महिलांचे हक्क आणि मूल्य मारतात. जसे की हुंडा प्रथा, निरक्षरता, लैंगिक हिंसा, असमानता, भृणहत्या, महिलांवरील घरगुती हिंसाचार,वेश्याव्यवसाय, मानवी तस्करी इ.

Copyright © 2025 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

एक पुरुष जेवढा महत्वपूर्ण आहे. तेवढीच एक महिला सुद्धा महत्वपूर्ण आहे. महिला तिच्या श्रमाने आणि कर्तृत्वाने श्रेष्ठत्व प्राप्त करते. मात्र असे असताना तिच्यावर विविध बंधने लावून तिला दुर्बल केले जाते. जर त्या महिलेला तिचे हक्क आणि अधिकार दिले तर ती तिच्या जबाबदाऱ्या आणि कर्तव्य निष्ठेने पार पाडेल. त्यासाठी आवश्यक आहे ती सामाजिक मानसिकता कारण मानसिकतेच्या गुलामांनी आणि गुलामीने आजही मोठ्या प्रमाणात समाजामध्ये लिंगभेद, वर्चस्ववाद निर्माण केलेला आहे.

विषयाचे महत्त्व:

प्रस्तुत विषयाचा अभ्यास करताना असे दिसून येते की, आज जवळपास भारताची निम्मी लोकसंख्या महिलांची असून देशातील स्थितीचा विचार करता आजही महिलांच्या समस्या हा गंभीरतेचा प्रश्न असल्याचे दिसून येते. जनगणना अहवाल 2011 नुसार भारताच्या लोकसंख्येमध्ये 48.52% लोकसंख्या महिलांची आहे. मात्र लोकसंख्येच्या तुलनेत

ISSN–2278-5655
AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal
Volume–XIV, Issues– I Jan – Feb, 2025
OPEN ACCESS Original Research Article

रोजगारातील प्रमाण फारच कमी असल्याचे दिसून येते. पुरुषी वर्चस्व असणाऱ्या समाजव्यवस्थेमध्ये महिलांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होत नाही. यामध्ये प्राथमिक शिक्षणापासून महिलांना संधी नाकारल्या जातात. सन 2011 च्या जनगणनेचा विचार करता भारतात महिला आणि पुरुषांच्या साक्षरता दरात 16.30% इतकी तफावत दिसून येते.[1]

रोजगार मिळण्यासाठी धडपड करणारी महिला जेव्हा आपले कर्तृत्व सिद्ध करू पाहते. तेव्हा कामाच्या ठिकाणी होणारा मानसिक छळ, कुटुंबाची जबाबदारी, समाजाची बंधने या सर्व गोष्टी महिलांच्या सबलीकरणात अडथळे निर्माण करतात. मुळातच स्त्री सृजनशील आहे. कारण निसर्गाने निर्मितीचा अधिकार स्त्रियांना दिला आहे. जरी संविधानाने स्त्री व पुरुष यांना समान अधिकार दिले असले तरी भारताच्या पुरुष प्रधान संस्कृतीमुळे स्त्री आज समाज व कुटुंबाच्या बंधनात अडकून पडली आहे.तीन'प' अर्थात पिता, पती, पुत्र यांच्या आदेशाने आणि बंधनाने ती आपले आयुष्य काढते आहे. अगदी कामकाजीतसेच नोकरदार महिलांशी चर्चा केली असता त्या देखील स्वतःला सक्षम मानत नाहीत. त्यांच्या दृष्टीने महिला सबलीकरण म्हणजे फक्त कार्यक्रम, व्याख्यान आहे. पण तसे न होता वास्तविकतेत महिलांना त्यांच्या क्षमतांची जाणीव करून वैयक्तिक स्वातंत्र्य व निर्णय घेण्याचा अधिकार मिळणे होय.[2]

संशोधनाची उद्दिष्ट:

1. महिलांची आर्थिक, सामाजिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक स्थिती अभ्यासणे.
2. महिलांच्या सबलीकरणासाठी शासनाचे ध्येयधोरण अभ्यासणे.
3. महिलांच्या सद्य:स्थितीचे स्थान आणि वाटचालीचा अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती:

प्रस्तुत संशोधनासाठी पूर्णतः दुय्यम साधनांचा वापर करण्यात आला असून विविध संदर्भग्रंथ, पुस्तके, इंटरनेट,वृत्तपत्रे, शासकीय व निमशासकीय अहवालाद्वारे माहिती मिळविली आहे.

महिला सबलीकरणाचे स्वरूप, व्याप्ती आणि महत्त्व:

सबलीकरण म्हणजे सक्षम बनविणे किंवा समर्थ बनवणे. महिला सबलीकरण हे महिलांना समाजातील आर्थिक आणि सांस्कृतिक दृष्टिकोनातून समर्थ करण्याची प्रक्रिया आहे. महिला सबलीकरण हे महिलांना समाजातील समर्थन, शिक्षा आणि आरोग्यसेवा साधारित करण्याची प्रक्रिया आहे. त्यामुळे त्यांना स्वातंत्र्यता आणि समाजातील समानता मिळते. महिला सबलीकरण म्हणजे महिलांना त्यांच्या जीवनावर नियंत्रण ठेवण्यास, निवड आणि निर्णय घेण्यास सक्षम करणे आणि संसाधने आणि संधीमध्ये समान प्रवेश करणे. महिलांना समाजात आणि अर्थव्यवस्थेत पुरुषांच्या बरोबरीने सहभागी होऊ शकतील आणि त्यांचा आवाज ऐकला जाईल आणि त्यांच्या हक्कांचे संरक्षण होईल असे वातावरण तयार करणे यात समाविष्ट आहे. महिला सबलीकरणाचे अनेक अंग आहेत. त्यात शैक्षणिक, आर्थिक, राजकीय आणि सामाजिक. शेवटी महिला

ISSN–2278-5655

AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

Volume–XIV, Issues– I Jan – Feb, 2025

OPEN ACCESS Original Research Article

सबलीकरणाचेउद्दिष्ट एक असे जग निर्माण करणे आहे. जिथे महिलांना लिंगावर आधारित भेदभाव किंवा मर्यादानशिवाय त्यांचे जीवन जगण्याची शक्ती आणि स्वातंत्र्य असेल.

महिला महिला सबलीकरणाचे महत्त्व:

महिला सबलीकरणाचे अनेक कारणांसाठी महत्त्व आहे.ज्यात पुढील बाबींचा समावेश होतो.

1. **लैंगिक समानता:**लैंगिक समानता प्राप्त करण्यासाठी महिला सबलीकरण आवश्यक आहे. जो मूलभूत मानवी हक्क आहे. लैंगिक समानतेचा अर्थ असा आहे की, महिला आणि पुरुषांना समान हक्क, संधी, संसाधने आणि जीवनाच्या सर्व पैलूंमध्ये समान सहभाग देणे.
2. **आर्थिक वाढ:** आर्थिक वाढ आणि विकासासाठी महिला सबलीकरण देखील महत्त्वाचे आहे. जेव्हा महिलांना शिक्षण, रोजगार आणि इतर संधीमध्ये समान प्रवेश असतो, तेव्हा त्या संपूर्णपणे अर्थव्यवस्थेत आणि समाजात योगदान देण्यास सक्षम असतात.
3. **सामाजिक न्याय:** सामाजिक न्याय मिळविण्यासाठी महिला सबलीकरण देखील आवश्यक आहे. स्त्रिया आणि मुलींना सहसा भेदभाव, हिंसाचार आणि इतर प्रकारचे अत्याचार फक्त त्यांच्या लिंगामुळे भोगावे लागतात. महिलांचे सबलीकरण प्रत्येकासाठी अधिक न्याय्य आणि न्याय्य समाज निर्माण करण्यात मदत करते.
4. **आरोग्य:** आरोग्यआणि कल्याण वाढवण्यासाठी महिलांचे सबलीकरण महत्त्वाचे आहे. जेव्हा महिलांना शिक्षण आणि आरोग्य सुविधा उपलब्ध होतात. तेव्हा त्या स्वतःची आणि कुटुंबाची अधिक चांगल्या प्रकारे काळजी घेऊ शकतात.
5. **शाश्वत विकास:** शाश्वत विकास साधण्यासाठी महिलांचे सबलीकरण महत्त्वाचे आहे. जेव्हा महिलांचे सबलीकरण केले जाते. तेव्हा त्या पर्यावरणीय आव्हानांना तोंड देण्यासाठी, गरिबी दूर करण्यासाठी आणि सामाजिक न्यायाला प्रोत्साहन देण्याच्या प्रयत्नांमध्ये अधिक चांगले योगदान देऊ शकतात.
6. **शिक्षण:** शिक्षणाद्वारे महिला सबलीकरण म्हणजे मुली आणि महिलांना ज्ञान, कौशल्य आणि समाजात पूर्णपणे सहभागी होण्यासाठी आणि त्यांच्या जीवनाबद्दल माहितीपूर्ण निर्णय घेण्यासाठी आत्मविश्वास प्रदान करण्याच्या प्रक्रिया संदर्भ. शिक्षण हे स्त्रियांच्या सक्षमीकरणासाठी सर्वात शक्तिशाली साधनांपैकी एक आहे. कारण ते त्यांना ज्ञान, कौशल्य आणि आत्मविश्वास प्राप्त करण्यास मदत आणि समुदायांचे जीवन सुधारण्यास मदत करू शकते. आर्थिक सबलीकरण, आरोग्य आणि कल्याण, राजकीय सहभाग आणि सामाजिक सशक्तीकरण हे काही मार्ग आहेत.जे महिलांना सक्षम करण्यात मदत करू शकतात.[3]

भारतातील महिलांची स्थिती:

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर महिलांना पुरुषांच्या बरोबरीने मतदानाचा अधिकार दिला. पण खऱ्या समानतेबद्दल बोलायचे झाले तर भारताला स्वातंत्र्य मिळूनइतक्या वर्षानंतरही महिलांची स्थिती लक्षात

ISSN–2278-5655

AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

Volume–XIV, Issues– I Jan – Feb, 2025

OPEN ACCESS Original Research Article

घेण्यासारखी आहे.येथे अशा सर्व महिला दिसतात, ज्यांनी सर्व प्रकारच्या भेदभावाला न जुमानता प्रत्येक क्षेत्रात स्थान मिळवले आहे. प्रत्येकाला त्यांचा अभिमान वाटतो, पण या रांगेत त्या सर्व महिलांचाही समावेश करण्याची गरज आहे. ज्यांना आपल्या घरात आणि समाजात महिला असल्यामुळे दररोज विषमतेला सामोरे जावे लागते. इंदिरा गांधी या देशाच्या पहिल्या महिला पंतप्रधान झाल्या. नंतर प्रथम महिला राष्ट्रपती प्रतिभाताई पाटील किंवा आजच्या वर्तमान राष्ट्रपती द्रौपदी मूर्मू यांनी देशातील सर्वोच्च पदांवर आपली गवसणी घातली. देशाच्या अर्थमंत्री निर्मला सीतारामन यांचा जगातील सर्वात शक्तिशाली महिलांमध्ये समावेश होतो. कॉर्पोरेट क्षेत्र, बँकिंग क्षेत्र यांसारख्या क्षेत्रात इंद्रानूयी आणि चंदा कोचर यासारख्या महिलांनीही आपले कर्तृत्व सिद्ध केले आहे. या सर्वोच्च यशानंतरही आज महिलांचे यश अर्धवट भाजलेल्या समानतेमुळे कमीच असल्याचे दिसून येते. महिलांना समान वागणूक आणि दर्जासाठी कायदे केले जातात, मात्र त्याची अंमलबजावणी होताना दिसत नाही. आज देशाला स्वातंत्र्य मिळून 75 वर्षे झाली, तरीही देशाच्या राजकारणात महिलांचा सहभाग नगण्य आहे.आज 17 व्या लोकसभेत 78 महिला सदस्य आहेत. राज्यातील विधानसभेमध्येही हे प्रमाण कमीच आहे. म्हणून अमृतमहोत्सव काळात महिलांचे राजकारणातील प्रमाण वाढावे म्हणून 106 वी घटनादुरुस्ती करावी लागली. आज प्रत्येक क्षेत्रात महिलांचा सहभाग वाढतो आहे. मात्र हे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत अत्यल्प असल्याचेचित्र दिसून येते.[4]

भारतातील महिला सबलीकरणासाठी सरकारची भूमिका:

महिला सबलीकरणासाठी भारत सरकारच्या अनेक योजना रोजगार, शेती आणि आरोग्य यासारख्या गोष्टींशी संबंधित आहेत. भारतीय महिलांची परिस्थिती लक्षात घेऊन या योजना तयार करण्यात आल्या आहेत. जेणेकरून समाजातील त्यांचा सहभाग वाढेल. यापैकी काही मुख्य योजना म्हणजे मनरेगा, सर्व शिक्षा अभियान, जननी सुरक्षा योजना, इ.

एक दिवस भारतीय महिलांना प्रत्येक संधीचा लाभ मिळेल या आशेने पुढील योजना राबविल्या जातात.

1. **बेटी बचाओ बेटी पढाओ योजना:** स्त्रीभ्रूणहत्या आणि मुलींचे शिक्षण लक्षात घेऊन ही योजना करण्यात आली आहे.
2. **महिला हेल्पलाइन योजना:** या योजनेअंतर्गत महिलांना 24 तास आपत्कालीन सहाय्य सेवा पुरविले जाते.
3. **उज्वला योजना:**महिलांची तस्करी आणि लैंगिक शोषणापासून संरक्षण करण्यासाठी ही योजना सुरू करण्यात आली आहे. यासोबतच त्यांच्या पुनर्वसन आणि कल्याणासाठी त्याअंतर्गत काम केले जाते.
4. **महिलांसाठी प्रशिक्षण आणि रोजगार कार्यक्रमास समर्थन (एस.टी.इ.पी.):** या योजनेअंतर्गत महिलांचे कौशल्य वाढवण्याचे काम केले जाते. जेणेकरून त्यांनाही रोजगार मिळू शकेल किंवा त्या स्वतःचा रोजगार सुरू करू शकतील. या कार्यक्रमांतर्गत महिलांना शेती, फलोत्पादन, हातमाग, टेलरिंग आणि मत्स्य व्यवसाय अशा विविध क्षेत्रात प्रशिक्षण दिले जाते.

ISSN–2278-5655

AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

Volume–XIV, Issues– I Jan – Feb, 2025

OPEN ACCESS Original Research Article

5. **महिला शक्ती केंद्र:** ही योजना महिलांना सामुदायिक सहभागातून सक्षम करण्यावर भर देते. याअंतर्गत विद्यार्थी आणि व्यावसायिकांसारखे समुदाय, स्वयंसेवक ग्रामीण महिलांना त्यांचे हक्क आणि कल्याणकारी योजनांची माहिती देतात.

महिलांच्यासबलीकरणासाठी संसदेने पारित केलेले कायदे:

महिलांना कायदेशीर अधिकारांसह सक्षम करण्यासाठी संसदेने काही कायदे पारित केले आहेत. ते कायदे पुढील प्रमाणे आहेत.

1. अनैतिक वाहतूक प्रतिबंध कायदा 1956
2. हुंडाबंदी कायदा 1961
3. समान मोबदला कायदा 1976
4. मेडिकल टर्मिनेशन ऑफ प्रेग्नेंसी ॲक्ट 1987
5. लिंग चाचणी तंत्र कायदा 1994
6. बालविवाह प्रतिबंध कायदा 2006
7. कामाच्या ठिकाणी महिलांचा लैंगिक छळ कायदा 2013[5]

निष्कर्ष:

आज ज्याप्रकारे भारत हा जगातील सर्वात वेगाने विकसित होणारा देश बनला आहे. त्या दृष्टीने नजीकच्या भविष्यात भारतालाही महिला सबलीकरणाचे उद्दिष्ट साध्य करण्यावर भर देण्याची गरज आहे. भारतीय समाजात खऱ्या अर्थाने महिला सबलीकरण घडवून आणण्यासाठी, समाजातील पुरुषसत्ताआणिपुरुषाभिमुख व्यवस्था असलेल्या महिलांवरील वाईट प्रथांची मुख्य कारणे समजून घेऊन ती दूर केली पाहिजेत. महिलांबद्दल आपली जुनी विचारसरणी बदलून घटनात्मक आणि कायदेशीर तरतुदींमध्ये बदल करणे अत्यंत आवश्यक आहे. आजच्या समाजात भारतीय महिला राष्ट्रपती, पंतप्रधान, प्रशासकीय अधिकारी, डॉक्टर, वकील इत्यादी झाल्या आहेत, पण तरीही आज अनेक महिलांना सहकार्य आणि मदतीची गरज आहे. त्यांना अजूनही शिक्षण आणि मुक्तपणे काम करण्यासाठी, सुरक्षित प्रवास करण्यासाठी, सुरक्षित काम आणि सामाजिक स्वातंत्र्यासाठी अधिक समर्थनाची गरज आहे. महिला सबलीकरण हे कार्य अत्यंत महत्त्वाचे आहे. कारण भारतीचीसामाजिक, आर्थिक प्रगती ही महिलांच्या सामाजिक व आर्थिक प्रगतींवर अवलंबून आहे.

महिला सबलीकरण महिलांना ते बळ देते, जे त्यांना त्यांच्या हक्कांसाठी लढण्यास मदत करते. आपण सर्वांनी महिलांचा आदर केला पाहिजे, त्यांना प्रगतीची संधी दिली पाहिजे. एकविसावे शतक हे स्त्रियांच्या जीवनातील आनंदी शक्यतांचे शतक आहे. महिला आता प्रत्येक क्षेत्रात पुढे येत आहेत. आजची स्त्री तिच्यावर लादलेल्या बेड्या आणि बंधने तोडायला लागते, तेव्हा जगातील कोणतीही शक्ती तिला रोखू शकत नाही. सध्या महिलांनी स्टिरिओटाईप मोडण्यास सुरुवात केली आहे, हे एक आनंदाचे लक्षण आहे. लोकांची विचारसरणी बदलत असली तरी या दिशेने अजून प्रयत्नांची गरज आहे.

संदर्भग्रंथ:

1. जनगणना अहवाल 2011
2. महिला सबलीकरण वास्तव व व्यथा- प्रा. वृषाली

ISSN–2278-5655

AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

Volume–XIV, Issues– I Jan – Feb, 2025

OPEN ACCESS Original Research Article

गागरेपाटील

3. वुमन एम्पॉवरमेंट- ऑनलाईन वेबदुनिया न्यूज (22 ऑगस्ट 2022)

4. यशाची परिक्रमा मासिक (नोव्हेंबर2023)

5. लोकराज्य मासिक (मार्च 2021)

Cite This Article:

खिल्लारे स. दि. व प्रा. डॉ. सांगुळे रा. बा. (2025). **महिला सबलीकरण व महिलांची सद्य:स्थिती.** In Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal: Vol. XIV (Number I, pp. 198–203).

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.16419848